

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ–МЕЈЦОР, Нови Сад

ФОНЕТСКЕ ЦРТЕ *ОКТОИХА* ПРВОГЛАСНИКА ИЗ ШТАМПАРИЈЕ ЦРНОЈЕВИЋА

У време рада штампарије Црнојевића фонолошки систем српскословенског језика био је у фази своје потпуне стабилизације. Вокалски систем књижевног језика пратио је развој народног језика,¹ изузев у погледу вокалног *л* које остаје норма до краја редакцијске писмености. Кључно питање еволуције српскословенског вокализма представљају, као што је познато, фонеме **ѣ** и **ь** које у дијалектима српскохрватског језика дају различите рефлексе, квалитативно и хронолошки. Питање је, наиме, да ли је књижевни језик имао јединствен узус читања *јата* и *полугласничког знака* или су можда постојале варијанте у зависности од дијалекатске основице, нпр. какав је био изговор **ѣ** на некавским територијама, односно **ь** у крајевима у којима он дуже чува своју фонолошку посебност. С обзиром на то да је ортографска норма налагала писање **ѣ** и **ь** у њиховим етимолошким позицијама, путоказ у решавању проблема могу бити једино омашке писара/штампара. Не смемо заборавити, међутим, да такве грешке могу потицати и из предлошка, уколико се не ради о оригиналном делу, као што је случај са *ОКТОИХОМ*. Осим тога, писар/штампар може водити порекло и са терена са друкчијом дијалекатском базом.

ГЛАВНА ВРЕДНОСТ **ы**. Изговор **ы** не представља проблем, будући да је *тврдо* и врло рано, на целом српскохрватском терену, дало идентичан рефлекс, *и*.² Стога као илустрацију наводимо само неколико потврда: а) **н** на месту **ь**: *Ѡ рикарен* 1076/25–26, *Ѡриноуше* 194а/10, *Г јд. Доброти* 132а/28,

¹ Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*. – Југословенски семинар за стране слависте, 33–34, Задар 1984, 60; Александар Младеновић, *Напомене о српскословенском језику*. – Зборник за филологију и лингвистику, XX/2, Нови Сад 1977, 9.

² Јован Вуковић, *Историја српскохрватског језика. I дио. Увод и фонетика*, Београд 1974, 93.

ПРЪВНЕ 149б/7, *Д мн. грѣшнимъ* 146б/17; б) **Ы** на месту **И**: **ВЪСКЛЫЦАШЕ** 183б/4, **ЗЫЖДИТЕЛА** 202а/29, *Г јд. крѣвы* 108а/29, *И мн. съ вышнимъ* 155а/16, *аорист съхраны* 94а/20.

ГЛАСОВНА ВРЕДНОСТ Ъ. Будући да је *ОКТОИХ* настао на подручју јекавског рефлекса *јата*, поставља се питање да ли је постојала јекавска варијанта књижевног језика, или је изговор **Ъ** у српскословенском језику био унифициран, екавски, у целој православној цркви.³ Стога смо у тексту пратили сван одступања од етимолошког правописа. Анализа је показала присуство великог броја случајева са писањем **Ѣ** на месту етимолошког **Ъ**:

а) *Корен речи*. Замена је веома честа у корену речи **ТЪЛО**: **БѢТЕЛЕСНЫХЪ** 11б/8, **ТЕЛЕСНОУЮ** 15а/1, 38а/4, 117б/21, **ТЕЛЕСНЫ** 25а/24, **ТЕЛЕСЕ** 27б/21, 132а/5, **ТЕЛЕСНЫХЪ** 29а/12 65б/1, 97а/15–16, 116б/15, 109а/22, **ТЕЛЕСНЫХЪ** 112а/2, 217а/2–3, **ТЕЛЕСНЫМИ** 29а/28, 65а/17, 92в/28, **ТЕЛЕСНЫМИ** 88б/15, **ТЕЛЕСЕМЪ** 30а/19, 163б/29, **ТЕЛЕСА** 64а/2, 69а/21, 108а/29, 126а/24, **ТЕЛЕСНЫМЪ** 30б/27, **ТЕЛЕСЕХЪ** 40б/9, 69а/12, **ТЕЛЕСНЫ** 83а/22, **ТЕЛА** 83б/8, **ВЪ ТЕЛЕСИ** 95а/28, **ТЕЛЕСИ** 119б/12, 210б/29, **ТЕЛЕСНЪ** 144б/10–11. Наводимо и све остале случајеве: **ВЪ НЕДЕЛ(Ю)** 15а/16, **ПОНЕДЕЛНИКЪ** 16а/19, 17а/7, 84б/1, 96а/23, 210б/22, 216а/5, **БЛАГОДЕТИ** 9б/28, **БЛАГОДЕТЬ** 57а/28, **БЛАГОДЕТЕЛЬ** 62а/1–2, **ПРѢГРЕШЕНІА** 29б/28, **ГРЕХЫ** 84б/18, **ПО СРЕДЪ** 36а/9, 55б/23, **БѢДСТВОВАВША** 52б/3, **ОУВЕДАЕМУ** 54а/10, **ЗАПОВѢДЬ** 101а/6, **ПЕСНЬ** 73а/6, **ПЕСЬН** 80а/11, **НЕТЛЕННЫ** 81б/23, **НЕТЛЕННАА** 83б/19, **СЪДЕАХЪ** 83а/20, **СЪДЕАНЫХЪ** 90а/4, **СЪДЕТЕЛІЕ** 88б/19, **СТЕНО** 83б/13, **ПРИКЕЖИЦЕ** 83б/25, **ЩЕСТИ** 84б/18, **ВЪСПѢВАХОУ** 89а/3, **КРЕПКО** 93а/29, **ХЛѢБЪ** 95б/5, **СѢКИРОУ** 96а/27, **СѢКЫРА** 158б/7, **ПОРѢВНОВАЛЪ** 152б/6.

б) *Основа речи*: *именичка основа* **БЕЗНЕВѢСТНАА** 8а/27; *заменичка основа* **ВЪСЕМЪ** 31а/14; 48б/30, **ВЪСЕХЪ** 58б/23, 86а/27, *инфинитивна основа* **ЗРЕ** 26а/6, **ПРѢДЪЗРЕ** 27а/21, **ОУВѢДЕВШЕ** 14а/24, **ПРѢТРОПЕЛ** 36а/10, **ПРѢТРОПЕВЪ** 36б/29, **ВЪЗНЕНАВНДЕЛЪ** 47б/14, **ВЪСХОТЕ** 88а/14, **ОУВѢДЕВ** 109а/19, **ВИДЕВЪ** 203б/24; *императивна основа* **ПРИДЕТЕ** 71б/14, **ПРИДЕТЕ** 82б/23–24, **ГРЕДЕТЕ** 126б/8.

в) *Наставак*: *локатив* **О** промене **ПРИ...МИТРОПОЛИТЕ** 1б/20, **ПРИ...КУР ВЪ ВУЛЕ** 1б/21, **НА КРѢТЕ** 35а/25, 38а/25, 38а/21, 102а/25, **НА КРѢТЕ** 100б/16, **ВЪ...КУВОТЕ** 62б/3, **НА ДРѢВЕ** 79б/17, 115б/12, 117б/26, **ПО СРѢДЕ** 81а/14, 88а/2, 89а/3, 95а/6, 110б/2, 111б/22, 206а/6, 183б/15, 182б/25, 165б/20, 120а/13,16, 115а/3, 29 **ВЪ СВѢТЕ** 86б/27 **ВЪ ХРАМЕ** 93а/12, **ВЪ ПОУЧИНЕ** 95а/17, **ВЪ ГРѢСЕХЪ** 210а/8; *датив јд. а* промене **ВѢРЕ** 63б/17, *акузатив дв. роуце* 161а/15; *датив лично/повратне заменице* **СѢБѢ** 35б/5, **К ТЕБѢ** 59б/25, **ТЕБѢ** 98б/29, 115б/5. Екавску замену *јата* у последњој категорији познају и данашњи зетски говори.⁴

³ Вера Јерковић, *исто*, 59.

⁴ Маго Пижурица, *Говор околине Колашина*, Титоград 1981, 135; Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, Српски дијалектолошки зборник, X, Београд 1940, 179–181.

Анализирали смо и случајеве старословенских дублета са **ѣ/ѣ**:⁵

дрѣво – доследно се пише са **ѣ**. На пример: **дрѣвомь** 86/25, **на дрѣвѣ** 33а/20, **дрѣва** 59а/13, **на дрѣво** 117а/3; **дрѣванѣ** 2046/15.

дрѣвнѣи – све потврде су са *јатом*: **дрѣвнѣю** 56а/30, **дрѣвнѣаго** 114а/20, **дрѣвнѣиць** 1416/26, **дрѣвнѣи** 1486/9, **дрѣвнѣиѣ** 207а/5 итд.

младѣнѣиць – једини пример је са **ѣ**: **младѣнѣиць** 179а/17.

прѣвѣнѣиць – без изузетка увек има *јат*: **прѣвѣнѣиць** 606/19, 1346/27, 1867а/21 итд.

надѣжда – редовно се пише са **ѣ**: **надежде** 1196/29, 2166/8, **надеждею** 1616/29–30, **надежду** 217а/4 итд.

одежда – такође има само **ѣ**: **въ одеждоу** 216/16, **одеждами** 27а/29, **одежде** 145а/1, **одежди** 1806/4 итд.

житѣнѣиць – једина потврда написана је са **ѣ**: **житѣнѣицьми** 1116/27.

основа **багрѣѣ/багрѣа**:⁶ претежу примери са **ѣ**: **багрѣнѣиць** 1806/22, **багрѣнѣица** 209а/18, **багрѣнѣицоу** 2146/15; једанпут налазимо *јат*: **багрѣнѣицоу** 117а/13.

корен *grěb/greb*:⁷ у свим случајевима има **ѣ**; нпр. **погрѣнѣица** 26/8, **погрѣнѣиць** 706/5–6, **погрѣнѣиѣ** 1936/23, **погрѣнѣиѣ** 81а/17 итд.

Издвојили смо прилоге са дублетним облицима (**ѣ/ѣ**): **къдѣ** – већина потврда је са *јатом*: **гдѣ** 25а/8, 406/18, 41а/12, 52а/1, 57а/27, 1436/5, 1836/5; нешто рђе је **ѣ**: **гдѣ** 146/7, 9, 10, 57а/26.

въкоуѣиць – потврђено једанпут, са **ѣ**: **въкоуѣиць** 87а/15.

долѣ – јавља се једанпут, са **ѣ**: **долѣ** 3а/20.

здѣ – срећемо обе могућности, мада је чешће *јат*: **здѣ** 1226/8, 143а/11, **въздѣ** 34а/19; **здѣ** 112а/21.

ндѣже – доследно се пише са **ѣ**; нпр. **ндѣже** 15а/5, 596/26, 1876/4, 195а/10.

колѣ – једини случај има **ѣ**: **до колѣ** 1456/14.

лѣтѣ – исто: **лѣтѣ** 476/2.

павѣ – јавља се само *јат*: нпр. **павѣ** 86/21, 436/8, 1306/16, 156а/16, 2186/22.

Страна имена на **-ѣи/-ѣи** обично се пишу са **ѣ**: **ѡ юѣди** 66/6, **юѣдиѣ** 10а/11, **юѣдиѣици** 12а/6, **юѣдиѣомь** 126/23, **юѣдиѣиѣ** 146/12, **еврѣнѣиць** 146/6, **андрѣю** 486/18, **андрѣю** 42а/2; једини изузетак је **андрѣа** 42а/22.

Графема **ѣ** среће се написана и на месту стимулошког **ѣ** или **ѡ**, као и **ѣ** настало старословенском вокализацијом полугласа. Износимо све примере: а) *корен речи*: **нѣнѣрѣѣчино** 166/2, **дѣвѣрѣ** 586/12, **сѣвѣрѣиѣиѣ** 8а/6, 33а/7,

⁵ Уп. Ст. М. Куљбакин, *Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу*, Сремски Карловци 1925, 97–100.

⁶ *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae paleoslovenicae*, Praha 1958–1983, 2, 68–69.

⁷ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865, 590–591.

546/17, 686/19, свѣциничѣ 1606/18 (у последњу лексему ѣ је ушло вероватно аналогичом према свѣтъ);

б) *основа речи*: именичка основа чюдѣса 106/23, чюдѣсь 37а/4, телѣсньини 55а/28, сѣдѣцьмь 146/5, звѣрѣцьмь 86а/30, на нѣсѣхъ 786/5, 93а/27, 118а/29 (последњи пример је могао настати и аналогичом према *о основама); презентска основа ондѣши 146/26, распнѣтъ се 99б/30, грѣдѣтъ 706/15, мнио грѣдѣтъ 123б/13, вындѣцьмь 76/7; партиципска основа сѣдѣциньмь 146/2, животворѣщаго 1246/28, клѣще 1446/28, зрѣще 155а/19–20, колѣциньмь 156а/10, творѣще 158а/1; основа/наставак: А јд. заменице тѣ 72а/14, сѣ 119б/11, А мн. заменице въ всѣ 556/10; 3 л мн. презета напальнѣтъ се 202/6.

в) *наставак*: генитив јд. ъа промене хѣѣ 16/14; вокатив јд. ъо, ъа промене бѣородитѣлннѣць 606/5, прѣстолѣ 1606/6; аорист привѣдѣ 55а/22.

Испитивање је потврдило екавску замену *јата* у *ОКТОИХУ*, што потпуно одговара стању у *ПСАЛТИРУ С ПОСЛЕДОВАНИЈЕМ* из исте штампарије.⁸

ГЛАСОВНА ВРЕДНОСТ ѣ. Прегледавши целокупан материјал *ОКТОИХА* нашли смо само једу потврду за вокализацију полугласа: **тажде** 84а/8. Напоменимо да се ради о књишком облику, непознатом народном говору, те је лако могуће да је у питању грешка или форма преузета из предлошка. Иста лексема јавља се и у *Софијској служби светом Сави*⁹ у којој иначе није потврђен рефлекс полугласа. Анализа *ПСАЛТИРА С ПОСЛЕДОВАНИЈЕМ* показала је такође присуство само једног случаја замене ѣ са а (**васа** 466/20). На први поглед, изненађује непостојање других потврда за рефлекс полугласа у две тако обимне књиге.

Прве замене полугласа са а у штокавским документима срећу се крајем XIV века,¹⁰ али до ове промене не долази истовремено на целој територији,¹¹ на шта упућују и неки српскословенски текстови из XV и XVI века који чувају полуглас.¹²

Могли бисмо, додуше, претпоставити да су аутори *ОКТОИХА* изузетно добро познавали етимолошки правопис, те да стога нису ни једанпут

⁸ Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик „ПСАЛТИРА“ из штампарије Црнојевића*, Подгорица 1993, 46.

⁹ Јасмина Грковић, *Софијска служба светом Сави. Палеографска, ортографска и језичка испитивања*, Нови Сад 1986, 47.

¹⁰ Павле Ивић, *Судбина полугласа у српскохрватском језику*. – Књижевност и језик, св. 2–3, Београд 1972, 11; Павле Ивић и Милица Грковић, *О почецима замене полугласа са а у ћирилским споменицима* – Зборник за филологију и лингвистику, XIV/1, Нови Сад, 1971, 58.

¹¹ Павле Ивић, *исто*, 11.

¹² Уп. нпр. Вера Јерковић, *Српска Александрида. Академијин рукопис (бр.352). Палеографска, ортографска и језичка истраживања*, Београд 1983, 101; Вера Јерковић, *О Јефимијиној похвали кнезу Лазару*. – Зборник за филологију и лингвистику, XXVII–XXVIII, Нови Сад 1984–1985, 303.

погрешили у писању *јера*. Међутим, грешке у писању **ы/и** и **ѣ/е** не говоре у прилог овој претпоставци.

Разлог доследном писању **ѣ** можда треба потражити у чувању полугласа или у разликовању његовог рефлекса од фонеме **а** у дијалекатској бази. Ни данас на знатном подручју зетских говора „стари полугласници нису изједначени ни са једном другом фонемом. Њихов рефлекс има вредност између **а** и **е**, дакле **а^е** или **е^а...**”¹³ Ова црта карактерише, између осталог, зону око Цетиња и Ријеке Црнојевића. Осим тога, литература казује да се још у XVI и XVII веку у неким зетским документима полугласник доследно означава *јеровима*.¹⁴

Секундарни полуглас. У помоћном глаголу **ѣсмь** секундарни полуглас означен је само у два примера: **ѣсмь** 32б/8, 37а/16–17. У главнини случајева он се не пише: **ѣсмь** 16а/21, 85а/22, 129б/7, 215б/20, 216б/26 итд. У партиципу перфекта Љ коренске инфинитивне врсте са кореном на консонант и Пб инфинитивне врсте са консонантом испред теме **нж** налазимо га само једанпут: **посѣкъьль** 163б/23. Остали примери партиципа су без њега; наводимо по једну потврду сваке лексема: **ѡврѡзль** 14а/20, **спѣсьль** 88а/10, **низврѡзль** 34б/11, **възнѣсьль** 40б/29, **прѣдѣтѣкъль** 93а/3, **съвъзнѣсьль** 106б/11, **истръгль** 118а/20, **въздвигль** 119б/4, **съврѡзль** 119б/5–6, **ѡрасль** 136а/3, **въскрслъ** 197б/19, **разврѡзль** 202б/17, **принѣсьль** 205б/27–28, **възмогль** 237б/21, **рѣкъль** 264а/1.

Именица **пѣснь** пише се у подједнаком броју случајева са секундарним полугласом и без њега. На пример: **пѣснь** 56б/24, 73а/29, 149а/12, 203а/2, **пѣсньми** 57а/16, 179б/12; **пѣснь** 17б/8, 87б/29, 174а/26, **пѣсньми** 137а/9, 152б/24 итд. Међтим, у лексемама изведеним од ове речи секундарни полуглас се увек среће: **пѣсньно** 197а/22–23, 250а/15, **пѣсньо** 267б/24, **пѣсньнословце** 243а/28, 254б/8.

У **жизнь** га налазимо само два пута: **жизнь** 100б/8, 242б/6. У највећем броју случајева он изостаје; нпр. **жизнь** 13б/11, 82б/26, 147б/17, 211а/15, 257а/6. Ни у придеву га нема: **жизньноѣ** 208б/5.

У именици **болѣзнь** се изоставља: **болѣзньми** 54б/7, 97а/3–4, **болѣзнь** 114б/3, 164б/14. У придеву изведеном од ове речи пише се једанпут: **болѣзньно** 244а/28, док га у главнини потврда нема: **къ болѣзньномоу** 245б/4, **болѣзньно** 257/12, **болѣзньноѣ** 260б/6 итд.

Лексема **съблазнь** је редовно написана без секундарног **ѣ**: **съблазнь** 109а/18, 110а/17, 171а/15 итд.

Ни именица **огнь** га нема. Нпр. **огнь** 17а/28, **огнь** 69а/10, 104б/15, 166а/13. Једанпут се јавља у придеву **огньми** 83б/29. Иначе не постоји у: **огньнѣи** 130а/28, **огньноу** 205б/1, **огньнаго** 208а/28.

¹³ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 159.

¹⁴ Александар Младеновић – Драгољуб Петровић, *О судбини полугласника у неким зетским говорима и споменицима с освртом на призренско–тимочку ситуацију*. – *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XVIII/1 Нови Сад 1975, 139–155.

Речи са (-)мысл- имају секундарни полуглас само у **мысльны** 149а/6. Остали, многобројни примери га немају: **мысльныхъ** 219б/16, **смысль** 44а/18-19, **мысль** 172б/9, **помысль** 209а/6 итд.

У основу **земл-** секундарни **ь** се никада не умеће. На пример: **земльныи** 15б/18-19, **земльно** 102а/10, **земльнородныхъ** 123а/2, **земльнаа** 263б/22.

У лексеми **жъзль** он се не среће: **жъзль** 13а/4, 54а/10, 177б/21, 201а/14 итд. Није посведочен ни у **жизнь** 12б/6-7, **свѣтль** 213а/17, **вепрь** 214б/11, **добрь** 169а/29.

Једанпут се секундарно **ь** налази у **цѣдрь** 58б/25; иначе се не пише: **цѣдрь** 59б/17, 124а/17, **всѣцѣдрь** 130б/27 итд.

Иста појава јавља се у **вьноутрь** 263б/8; у осталим потврдама изостаје: **вьноутрь** 17а/28-29, 171б/22, 263а/29 итд.

Секундарно **ь** не потврђује се у **числ-**. Нпр. **числьныи** 206а/24, **бѣчисльнѣю** 240б/21, **числьнои** 255б/10. Такође ни у **оугл-**: **оугль** 179а/8, **оугльнии** 206а/19, **оугльны** 239а/14 итд.

У доста случајева придева **мрътвь** бележи се секундарни полуглас: **мрътвь** 78а/27, 78б/28, 79б/1, 207б/2, 213б/5, 219б/13, 240б/27, 245б/10, 252б/13, 261б/17. Без **ь** су следеће потврде: **мрътвь** 142а/8, 29, 180а/14, 202б/17, 229б/19.

Посведочен је књишки изговор полугласа у групи **-тв-** испред **-н-**: **мрътвьныи** 35а/16-17, **мрътвном** 81а/2, 218б/11, **мрътвнии** 201а/5, **мрътвьныи** 267а/8, **мрътвны** 229а/18. Исто је и у примерима: **мрътвца** 82б/21, **мрътвце** 143б/24; без *јера* су: **мрътвцоу** 77а/26-27, **мрътвцемь** 202а/11, **мрътвца** 207б/13.

Књишки изговор среће се и у: **мѣтвнии** 264б/2-3, **мѣтвнии** 150б/29.

У генитиву мн. следећих лексема умеће се секундарни полуглас: **вѣтвь** 54а/9, **воинствь** 176б/9, **мытарствь** 274а/28, **молитвь** 223а/26. У већини одговарајућих примера *јер се*, међутим, не пише. На пример: **мѣтвь** 173а/1, **нѣдрь** 207а/16, **ѿ ребрь** 180б/30 итд.

Јер не налазимо никада у гупи **-гн-**: **агньць** 118б/30, **агньца** 119а/27, **агньци** 191а/22, **агньцоу** 256а/18 итд.

Књишки изговор у старијем типу грађења партиципа претерита актива глагола са инфинитивном осномом на **-и-** забележен је само једанпут: **оуподобльши** 57б/11. Остали случајеви, а има их изузетно много, никада немају написан секундарни полуглас. На пример: **ѿстоупль** 11а/24, **лавльши** 65б/4, **свькоупльши се** 192а/25, **погоубльши** 242а/9.

У групи **-цвѣт-**, у којој очекујемо књишки српскословенски изговор (**-цвѣт-**), једанпут се јавља секундарно **ь**: **процвѣла** 215а/11-12; међутим, нема написаног *јера* у: **процвѣты** 241а/9.

Именица **корабль** је увек писана без уметнутог **ь**: **корабль** 84б/4, 192а/10, 223а/23 итд.

Одговарајући примери страних речи показују следеће стање: а) са секундарним полугласном – *ЕГУПЪТСКЫЕ* 126б/10, *ПЕТЪРЪ* 263а/18; б) без полугласа – *ТАЛАНТЬ* 47а/10, *ЕГУПЪТСКЫЕ* 85а/18, *ПЕТЪРЪ* 262а/24, 264а/27, *ПАВЪЛЪ* 243а/2. Секундарни полуглас забележен је и у имену *ГЮРЪГЪ* 268а/6.

Македонизми (остаци старословенске вокализације полугласа). У тексту налазимо изванредан број лексикализованих македонизма које српско-словенски језик наслеђује из канонских споменика.¹⁵ Будући да је потврда веома много и да одступања нема, наводимо по једну потврду сваке основе: *ЧЕСТИ* 47а/29, *ДВЕРЪ* 142а/19, *СЪ ПРАВЕДНЫМИ* 186а/23, *ЛЮБОВЮ* 16/9, *ЦРЪКОВЪ* 25а/1, *СМОКОВНИЦОУ* 158б/8, *ВРЪТОПЪ* 146б/6. Овове се прикључују и старословенски дублетни прилози са њ/о: *ИНОГДА* 33а/20, *КОГДА* 97б/6, *НИКОГДА* 218б/27, *ТОГДА* 29а/20.

Старословенску вокализацију полугласа срећемо и у: *КРЪСТОВЪ-СКРЕСНЪ* 77б/9.

ВОКАЛНО Л. До краја редакцијске писмености *вокално л* остаје норма српско-словенског језика, без обзира на његове рефлексе у народним говорима. У *ОКТОИХУ* се ова црта доследно спроводи. Број потврда је изузетно велик, те, будући да одступања нема, износимо по један пример сваког корена са овом фонемом: *МЛЪНІЕ* 21а/18, *ДЛЪЖНО* 37а/6, *ВЛЪКА* 47а/27–28, *ЖЛЪЧІЮ* 55а/6, *СТЛЪПА* 72а/27, *ПОПЪЛЪШИ СЕ* 73а/25–26, *ВЪ ГАЛЪБЫНЪ* 77а/20 *СОБЪЛЪЧЕНА* 80а/20, *ДАЛЪГОТЪРЪПЪЛНА* 85б/28, *МАЛЪЧНЫМИ* 87б/23, *ИСПЪЛНЫ* 87б/27, *СЛЪЗЪ* 97б/16, *ПЪЛЪКЪ* 97б/25, *ВЪЛНЫ* 95а/24, *ПЪЛЪТІЮ* 96б/30, *СЛЪЦЕ* 99а/18.

КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ српско-словенског језика не одступа у великој мери од старословенског система: задржавају се групе *шт*, *жд* (< *t', d'), група *вс-*, предлог *въ* и иницијално *въ-*, групе *чр* и *чѣт* и *-л* на крају речи и слога.¹⁶ Све наведене категорије пратили смо у целом тексту, у намери да утврдимо у коликој се мери поштовала норма књижевног језика.

ГРУПЕ ШТ И ЖД. Ове групе присутне су у свим одговарајућим случајевима. На пример: *НЕМОЩЪ* 107а/1, *НОЩЪ* 192а/1, *ДЪРЪН* 196а/8, *ТЪРЪН* 216б/6, *ХОЩОУ* 264б/22; *РАЖДАЕТ СЕ* 8а/10, *ТОУЖДЪ* 76б/6, *ОУТВЪРЖДЕНІЕ* 174б/11, *ОГРЪЖДЕНІЕ* 174б/11, *ПРИХОЖДОУ* 189б/26.

Фонеме *ћ* и *ѣ* срећу се једино у речима *Ђураћ*, *Црнојевић*, из фонда народног језика, где стога и не очекујемо резултате старословенског јотовања. Све потврде су: *ЦРЪНОЕВИЊЪ* 16/5–6, 268а/6, *ЦРЪНОЕВИЊА* 16/19, 268а/14; *ГЮРГА* 16/18, *ГЮРГА* 268а/14, *ГЮРЪГЪ* 268а/17 итд.

ГРУПА ВС-. Без изузетка се чува, ни једанпут не налазимо *св-*: *ВЪСА* 16/17, *ВЪСАКА* 7б/4, *ВЪСАКОЊЕ* 106а/5, *ВЪСАКОГО* 170б/30, *ВЪСЕГДА* 258а/17 итд.

ПРЕДЛОГ ВЪ и иницијално *ВЪ-*. Норма књижевног језика се доследно поштује. На пример: *ВЪ ОУТРОКОУ* 5б/25, *ВЪ КРЪПОСТИ* 7б/23, *ВЪ МОУКАХЪ*

¹⁵ Ст. М. Куљбакин, *исто*, 25.

¹⁶ Вера Јерковић, *Српско-словенска норма у гласовном и морфолошком систему*, 57–58.

396/25, **въ славѣ** 1226/4; **въведе** 3а/2, **въображ се** 86/6, **въоучко** 156/26, **въоучтръ** 1336/11, **въселн се** 200а/7.

Л НА КРАЈУ РЕЧИ (СЛОГА). Присутно је у свим одговарајућим случајевима, никада се не замењује са *о*: **аггльскыиѣ** 176/15, **оугльми** 546/10, **источниаь** 60а/5–6, **быль** 796/1, **даль** 1766/25–26 итд.

ГРУПА ЧР.– Ни у једном примеру не долази до кршења српскословенске норме. Наводимо по једну потврду сваке основе која има ову групу: **очръвланиіе** 9а/24, **въ чръвѣ** 116/13, **чрътогъ** 13а/9, **чръвіа** 306/10, **чръностию** 31а/10, **почръпше** 53а/19, **начрътаніи** 636/27–28. Интересантно је да се и у *Црна гора* јавља иницијално *чр*–: **ѿ чръныи горн** 268а/13–14. У презимену *Црнојевић*, међутим, присутно је *чр*– из народног говора: **црноєвнкіа** 16/19, 268а/14, **црноєвнкік** 16/5–6, **црноєвнкік** 268а/6.

ГРУПА ЧЪТ.– Ни у једном случају се не замењује групом *шт*– из народног говора. Износимо по једну потврду сваке основе: **мъчтати** 46/12, **чътоуцїи** 16/13, **что** 336/11.

Старословенски закон прегласа. Српскословенски језик наслеђује и чува старословенско стање у погледу закона прегласа,¹⁷ за разлику од народног говора у којем он више не делује. Но, у великом броју текстова писаних књижевним језиком запажено је скоро доследно одступање од норме у дативу једине мушког рода меке сложене придевске промене, у групама *–што–* и *–шо–*.¹⁸ У *ОКТОИХУ* се ова црта доследно спроводи. На пример: **животворїиоу** 1966/10, **нмоуцїоу** 210а/29, **праведнїишоу** 212а/18, **вѣдїиоу** 215а/20, **прошїишоу** 226а/12, **роднїишоу** 255а/8–9, **встїавшоу** 2566/25.

Ван ове категорије, кршење прегласа среће се у: **рождьшон** 936/11.

ЈЕДНАЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ. Српскословенски језик не обележава ову гласовну промену која у народном говору настаје после губљења полугласа у слабом положају. У *ОКТОИХУ* се, под утицајем говорне базе, ређе налазе примери са означеном асимилацијом, али се ради увек о неколико истих категорија: предлог **нзъ > нс** – ове потврде су најмнобројније: **нс тѣкѣ** 116/7, 119а/10, 2046/2 (укупно 63 примера), **нс корѣнѣ** 96/6, 136/23, **нс корѣнѣ** 150а/30, 226/28, 2476/14, **нс корѣнїа** 118а/24, **нс чръва** 876/27, 976/30, **нс твоѣго** 105а/10, **нс камѣнѣ** 155а/23; остали случајеви: **ноктн** 39а/16, **ноктѣмь** 105а/6, **нокѣтми** 148а/16, **ноктѣи** 219а/3, **слаткаго** 696/17, **гдѣ** 57а/26, 146/7, 9, 10, 25а/8, 406/18, 41а/12, 52а/6, 57а/27, 1436/5, 1836/5.

Упрошћавање сугласничке групе. У целом тексту нађен је само једанпут нанос из народног говора са упрошћавањем групе *–зд–* у *–з–*: **оу-празниа** 486/13.

¹⁷ исто, 61.

¹⁸ Вера Јерковић, *Српска Александрида Академијин рукопис (бр. 352). Палеографска, ортографска и језичка истраживања*, 110.

ОПШТИ ОСВРТ. Два кључна проблема наше анализе фонетских црта *ОКТОИХА ПРВОГЛАСНИКА* из штампарије Црнојевића биле су гласовне вредности *јата* и *јера*. Испитивање је показало присуство екавске замене *јата*, што поткрепљује тврдњу да је екавизам „једна од основних карактеристика српскословенског језика”,¹⁹ односно да се **ѣ** у књижевном језику, на целој територији под јурисдикцијом православне цркве, читало као *е*, без обзира на његов рефлекс у дијалекатској бази (скавски или јекавски). Тезу потврђује и екавизам књига штампаних у Мркшиној цркви (неекавска територија),²⁰ Скадру и Горажду.²¹

Само једна потврда за рефлекс полугласника у *а* (и то у књишкој категорији, страном народном говору) упућује вероватно на различиту вредност полугласничког рефлекса од фонеме *а*, или на чување његове фонолошке индивидуалности.

У погледу осталих испитиваних категорија, књижевна норма се изузетно добро спроводи: доследно је *вокално л*, *л* на крају речи (слога), предлог *въ* и иницијално *въ-*, групе *въс-*, *чр-*, (изузев у *Црнојевић*), *чѣт-*, *шт* и *жд* (*ћ*, *ђ* само у *Црнојевић*, *Ђурађ*). Утицај народног говора своди се на извештан број примера асимилације по звучности и једно упрошћавање сугласничке групе.

Овако необично доследно примењивање језичке норме српскословенског језика у *ОКТОИХУ* сведочи не само о језичком знању и језичкој култури његових непосредних аутора, већ и о томе с каквом се пажњом и бригом приступало раду на књигама у штампарији Црнојевића.

Jasmina Grković-Mejdžor, Novi Sad

THE PHONETIC CHARACTERISTICS OF THE *OKTOIH PRVOGLASNIK* FROM THE CRNOJEVIĆ PRINTING HOUSE

Summary

The phonetic characteristics of the *Oktoih* (eng. *octoechos*) *prvoglasnik*, printed at the Crnojević printing house, are analyzed in this paper.

The investigation presented proves that the pronunciation of *јат* in Serbian Church Slavonic was ekavian, regardless of its reflex in the vernacular. There is only one example where *јер* is replaced by *а* in the entire book that may suggest that the phonological value of *јер* was different from *а* in the dialect. Otherwise the literary norm

¹⁹ Александар Младеновић, *Белешке о графици и језику у „Житију Стефана Дечанског” Григорија Цамблака* – Зборник за филологију и лингвистику, XXIV/1, Нови Сад 1981, 31. Уп. и Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*, 59.

²⁰ Јасмина Грковић, *Фонетске одлике Београдског јеванђеља и Јеванђеља из Мркшине цркве* – Прилози проучавању језика, 23, Нови Сад 1987, 9.

²¹ Павле Ивић, *Књижевни и народни језик код Срба* – Историја српског народа, II, Београд 1982, 526.

of the phonological system was used with surprising consistency. The following characteristics appear throughout the book, with no exceptions: the syllabic vocalic *l*, *l* at the end of words/syllables, the preposition *vъ* and the initial *vъ-*, the groups *vъs-*, *čr* (except in the word *Crnojević*), *čst-*, *št*, *žd* (except in the words *Crnojević*, *Đurađ*). The influence of the vernacular is quite marginal (occurring only in cases of consonant assimilation and the reduction of consonant groups).